

KENNETH JONSSON

Skatten från Sysslomansgården i Uppsala 1775 och myntcirkulationen under Gustav Vasa

Under Gustav Vasas regering 1523-1560 ökade utmyntningen mycket kraftigt i Sverige, till stor del tack vare Sala silvergruva. Gruvan omnämns första gången 1511, men produktionen tog ordentlig fart först under Gustav Vasa.¹ Det skapade också förutsättningar för att öka kontrollen över myntcirkulationen i Sverige. Vid medeltidens slut hade utländska mynt, framförallt danska och gotländska (Gotland var sedan 1361 en del av Danmark), fått mycket stor spridning i myntcirkulationen i södra Sverige, vilket framgår av sammansättningen av mynt i lösfynd och hopade fynd.² Framförallt hopade fynd i kyrkor, som ett resultat av offerspill,³ utgör ett omfattande och viktigt material även om fynden inte speglar myntcirkulationen på ett helt rättvisande sätt, eftersom det finns många källkritiska problem. I Småland, Västergötland och på Öland kan dessa mynt även vara helt dominanterande i skatterna medan svenska mynt utgjorde en mindre andel. Fr.o.m. Gustav Vasa minskade emellertid antalet mynt som hittas i kyrkor⁴ och det betyder att skatterna är den främsta källan för att kunna bedöma förändringar i myntcirkulationen. Antalet skatter under Gustav Vasa är emellertid inte stort och de flesta innehåller bara ett mindre antal mynt. Det kan sannolikt kopplas till det faktum att det var fred under större delen av hans långa regering.

Skatten från Sysslomansgården

En av de största skatterna från Gustav Vasa hittades redan 1775 i Sysslomansgården i Upp-

sala.⁵ Den är dessutom den särklassigt största myntskatten över huvud taget som har hittats i Uppsala. Eftersom den med undantag för några mynt inte blev inlöst är emellertid uppgifterna om den mycket sparsamma. Den 19 juli 1775 omnämndes fyndet i Kanslikollegiet då man fått kännedom om skatten, som 5 september samma år inskickades av landshövdingen baron Rudbeck i Uppsala. Den bifogade förteckningen upptog 2 ex. av riksdalers storlek, 33 mindre, 93 av carolins storlek, 52 mindre, 15 än mindre och 215 av det minsta slaget, tillsammans 410 ex. En vecka senare, 12 september, meddelade Carl Reinhold Berch att det i skatten endast fanns ett mynt som saknades i Antikvitetsarkivets samling. En månad senare hade antalet ökat till «några få» som inlöstes med en sammanlagd vikt av $1\frac{1}{2}$ lod.⁶ Vikten, ca 20 g, motsvarar en genomsnittsvikt på 5 g om det t.ex. handlat om 4 ex. Ingen «riksdaler» inlöstes eftersom den ensam väger ca 29 g. Liljegren nämner att skatten bestod av mynt från Gustav Vasa,⁷ men skattens yngsta mynt anges inte.

Uppgifterna anger antalet mynt efter sex olika storlekar. Före 1534 präglades i princip endast ören, örtugar (fig. 1) och fyrkar (gyllenvalörerna var knappast avsedda för den allmänna myntcirkulationen). Dalern infördes 1534 och marken och dess delar 1536. Det var först därefter som det var möjligt att sex olika valörer var i omlopp samtidigt och skatten kan då ha deponerats tidigast 1536. De inlösta mynten kan inte enbart ha varit två 1 marker (à 11 g) eftersom «några få» måste avse fler än två exemplar. Ett av dessa kan ha varit en 1 mark medan de andra valörena kan ha varit $\frac{1}{2}$ mark och/eller 2 öre. Det är

¹ Engelbertsson 1995, 93-94.

² Klang 2016, 17-22.

³ Klackenberg 1992.

⁴ Gerdin 2009.

⁵ SML 4.730.

⁶ Schück 1936, 537-538.

⁷ Liljegren 1830, nr 215.

Fig. 1. Gustav Vasa. Västerås. Örtug 1529.
Lunds Universitets Historiska Museum.

Fig. 2. Gustav Vasa. Västerås. Mark 1540. Österbottens
Museum, Vasa, Hallbergs samling.

Fig. 3. Gustav Vasa. Svartsjö. Daler 1542. Österbottens
Museum, Vasa, Hallbergs samling.

osannolikt att ännu lägre valörer inlösts eftersom totalantalet då skulle varit större än «några få». Den storleksmässigt största valören i skatten var riksdalern (under Gustav Vasa benämnd daler) och den tredje i storlek (carolinen [2 mark]) vars storlek vid 1700-talets mitt motsvarade Gustav Vasas $\frac{1}{2}$ mark. Den andra storleken motsvarar då sannolikt 1 marken (fig.2). Den fjärde och femte storleken var troligen 2 öre och 1 öre. Den sjätte storleken utgjordes då av såväl örtugar som fyrkar som inte skiljer sig så mycket i storlek och som båda är mycket vanliga i skatterna på 1530-talet. Teoretiskt sett skulle även $\frac{1}{2}$ daler och $\frac{1}{4}$ daler funnits i skatten, men de är så ovanliga att de höga antal som fanns i skatten inte kan avse någon av dem. Från 1546 präglades 4 penningar i Svartsjö och om skatten nedlagts så sent skulle de ha kunnat vara representerade i den sjätte storleken. Med hjälp av dessa hållpunkter kan man försöka att fastställa vilka valörer som ingick och hur många det fanns av varje valör (tab. 1). Den minsta storleken har här tolkats som både örtug och fyrk eftersom storleken där skiljer sig mindre åt än för andra valörer.

Valör	Antal	Möjlig präglingsperiod
1 daler	2	1534-
1 mark	33	1536-
$\frac{1}{2}$ mark	93	1536-
2 öre	15	1536-
1 öre	52	1522-
Örtug/fyrk	215	1522-
<i>Totalt</i>	410	1536-

Tab. 1. Tolkning av skattens sammansättning.
1 öre var storleksmässigt större än 2 öre.

De två största mynten var dalrar (riksdaler blev 1604 det nya namnet på dalern), vilket betyder att de präglats 1534-1537 i Stockholm eller i Svartsjö 1542-1550. I Stockholm präglades dalern även 1559, men en nedläggningstid efter 1559 är alltför sen med tanke på skattens sammansättning. Det kan emellertid inte uteslutas att det var fråga om två utländska talrar. Det faktum att talrarna enligt Berch redan fanns i samlingarna talar dels för att de var svenska och dels att de hörde

till mynningen av dalrar i Svartsjö (fig. 3). Med tanke på det stora antalet mynt i markvalörer får man också räkna med att skatten deponerats ett antal år efter 1536 och dessutom efter 1542 om dalrarna var från Svartsjö vilket är mest sannolikt. Att det bara fanns två dalrar betyder emellertid inte med automatik att skatten deponerats kort tid efter 1542. Svartsjödalrar kan antas vara ovanliga i myntcirkulationen p.g.a. att de inte var anpassade till den svenska mynträkningen och de förekommer inte i någon annan skatt.

Ett stort problem gäller hur mynten fördelats på valörer under markvalörer. Det förslag till tolkning som har gjorts här baseras på jämförelser med skatten från Skara domkyrka, deponerad efter 1541 (se nedan).

Om fyndkontexten nämns ingenting mer än att skatten hittades på Sysslomansgården. Åren 1775-1776 uppfördes en ny sysslomansgård i det nordvästra hörnet av kv. Rudan, i korsningen mellan Sysslomansgatan och S:t Johannesgatan. Det måste därför ha varit i samband med att den nya gården uppfördes som skatten hittades. Uppsalas stadsplan reglerades 1643, då det medeltida gatunätet ersattes med rätvinkliga gator.⁸ År 1376 nämns att sysslomannens gård tidigare legat söder om Bondkyrkan.⁹ Sysslomansgårdens senmedeltida/tidigmoderna läge är inte känd, men den bör ha legat nära domkyrkan.¹⁰ I DMS antas gården ha legat mellan Klingeberget och Fjärdingen, d.v.s. inom det område där det är känt att sysslomansgården låg senast sedan 1671.¹¹ Sysslomansgårdens tomt är markerad på Stephan Månnsson Boomans kvartersuppmätning 1671 över kvarteret Rudan.¹² I Medeltidsstaden Uppsala finns inga arkeologiska utgrävningar redovisade i den norra delen av kv. Rudan, där sysslomannens tomt låg. I kvarterets södra del har däremot rester av ett hus i tegelsten påträffats.¹³

Sysslomannen hade hand om det praktiska arbetet med domkyrkans fastighetsaffärer.¹⁴ Det är alltså uppenbart att sysslomannens hanterade stora penningssummor.

⁸ Uppsala. Medeltidsstaden 3, 10.

⁹ DMS 1.2, 295.

¹⁰ Dahlbäck 1977, 281.

¹¹ DMS 1.2., 314.

¹² <http://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A95038&dswid=2490>.

¹³ Uppsala. Medeltidsstaden 3, 33.

¹⁴ Dahlbäck 1977, 280.

Varför blev skatten kvar i jorden? Skattens läge gör att den måste kopplas till kyrkans verksamhet. Det bekräftas inte minst av den stora förmögenhet som den representerade vilket gör att ägaren måste ha varit en institution eller en mycket förmögen privatperson. Det verkar emellertid inte finnas några kända politiska händelser som kan förklara att skatten gömdes undan och sedan inte tillvaratogs. Däremot finns det två bränder belagda 1541 och 1543. Vid det senare tillfället blev stora delar av staden så kraftigt drabbade att den beviljades tre års skattefrihet.¹⁵ Vid en brand av den omfattning som det här var fråga om kan det ha varit mycket svårt att återfinna skatten, speciellt om de säkerligen få personer som hade kunskap om skattens förvaringsplats också kan ha omkommit. Eldsvådan 1543 skulle därför kunna förklara varför den blev kvar i jorden. Skatten representerade ett betydande kapital, uppskattningsvis ca 100 mark, och ägaren måste ha varit förmögen med en mycket god ekonomi. Om den hade deponerats på en plats som redan vid 1500-talets mitt var platsen för sysslomansgården och skatten således varit ärkebiskopets egendom skulle ägarfrågan få en naturlig lösning. Ärkebiskopsbordet och fabricans (del av ärkebiskopens godsmassa) årliga intäkter vid medeltidens slut har av Dahlbäck uppskattats till över 7.000 mark.¹⁶ Även om dessa intäkter minskades väsentligt efter reformationen 1527 är det uppenbart att det även därefter rörde sig om stora årliga inkomster.

Myntskatterna under Gustav Vasa

Det är inte bara skatten från Uppsala som är dåligt dokumenterad. För flera skatter från Gustav Vasa saknas t.ex. uppgift om antalet mynt. Därför har en uppskattning gjorts här av antalet mynt i två skatter (nr 3 och 7). De myntskatter som har slutmynt (t.p.q.) 1523-1560 redovisas i tab. 1. Totalt finns det 31 skatter som är nedlagda under hans regering inom de dåtida svenska gränserna (Finland tas inte med här). De fördelar sig mycket ojämnt i ett sydväst-nordostligt stråk (fig. 4). De två största skatterna kommer båda från Skara domkyrka (nr 2 och 16). Uppsala är i övrigt den enda skatten funnen i en stad. Bara sex skatter har fler än 100 mynt och 14 skatter består av 10 eller färre mynt. De flesta skatterna

¹⁵ DMS 1:2, 251.

¹⁶ Dahlbäck 1977, 370, tab. 83.

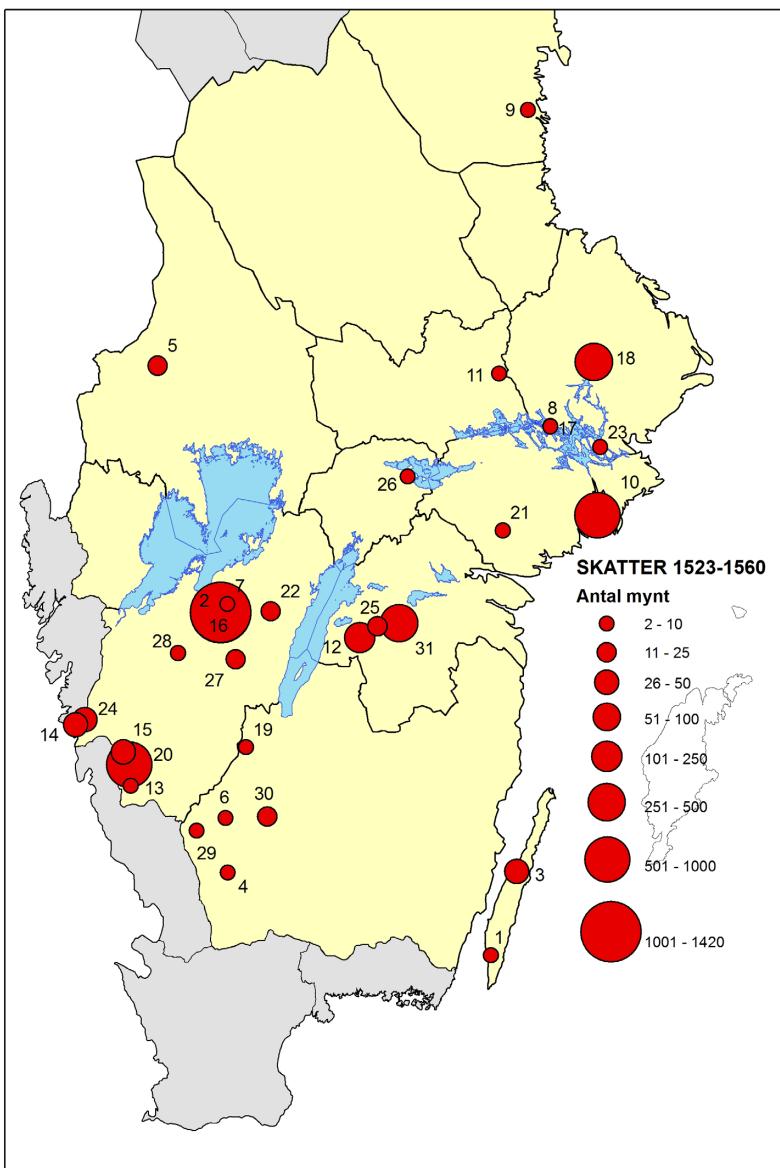

Fig. 4. Myntskatter med slutmynt under Gustav Vasa. Numren hänvisar till tab. 1.

kommer från Västsverige (Västergötland och västra Småland, men det finns även en grupp i västra Östergötland). Mälardelen har relativt sett färre skatter och där finns inga sena skatter. I mellersta och östra Småland finns ett stort område utan några skatter. Tidsmässigt (fig. 5) finns det en koncentration till ca 1530 resp. de sista åren av Gustav Vasas regering. Ett flertal skatter kan sannolikt kopplas till krigshändelser efter Gustav Vasas död 1560, men p.g.a. deras t.p.q. tas de ändå med här (se nedan).

Med tanke på de stora förändringar som skedde inom myntningen under Gustav Vasa är antalet skatter alldeles för litet för att man ska kunna se förändringar i myntcirkulationen över tid och i olika regioner. De synpunkter som kommer fram här är därför preliminära och kan behöva förändras om nya skatter skulle hittas. Det gäller inte minst sydöstra Sverige (inkl. Öland) som är mycket dåligt belagt i materialet och dessutom ligger så nära Danmark och Gotland att påverkan därifrån kan ha haft stor inverkan på myntcirkulationen.

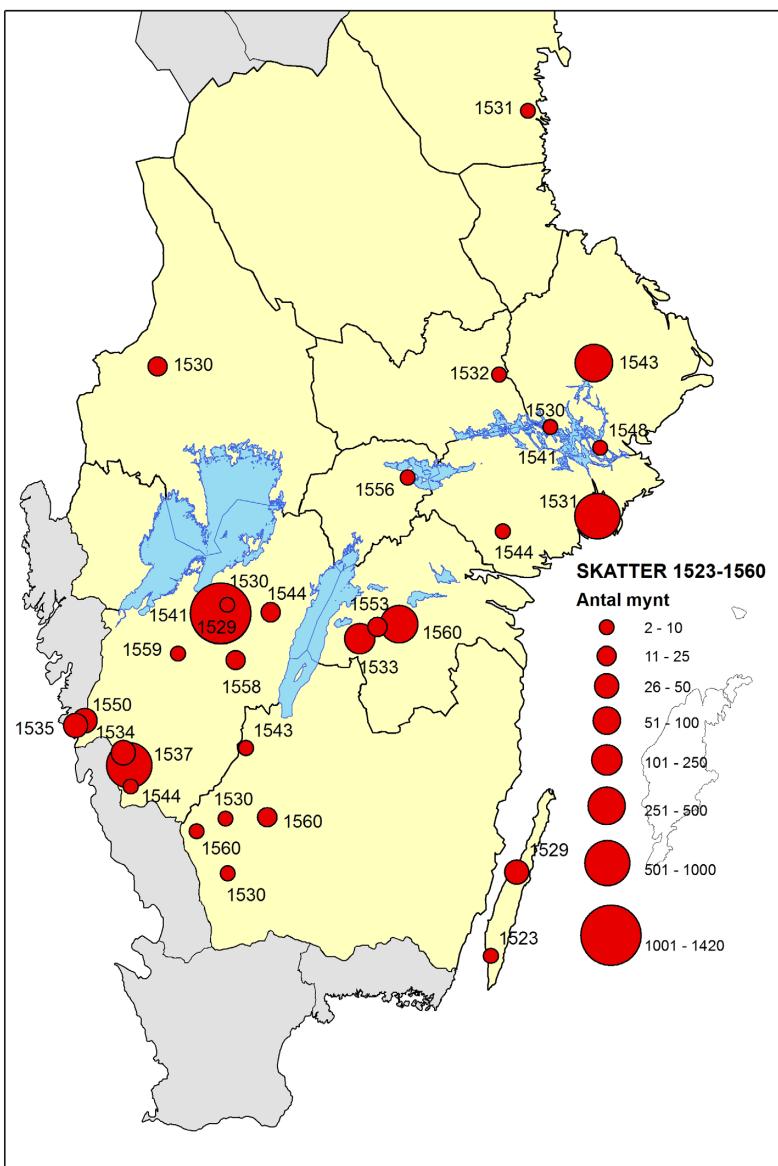

Fig. 5. Myntskatter med slutmynt under Gustav Vasa. Siffrorna anger skattens slutmynt.

Myntskatter 1523-1535

Om de tolkningar som gjorts ovan vad gäller fördelningen på valörer och tidpunkten för skattens nedläggning stämmer, är det intressant att se vad skatten kan bidra med vad gäller hur myntcirkulationen utvecklades under Gustav Vasas regering. Skatterna kan delas in i en äldre period före 1536, innan högre inhemska (mark) valörer infördes, med 14 skatter (tab. 2, nr 1-14 och fig. 4). Denna äldre period domineras därför helt

av örtugar och fyrkar medan myntningen av 1 öre uppenbarligen var mer begränsad. För de skatter där sammansättningen är känd förekommer bara enstaka utländska mynt. Från Gustav Vasas riksfordrätsperiod 1521-1523 finns ett undantag. Det gäller skatten från Gåsmyretull i Västerås. Skatten, totalt 1.224 ex., består dels av danska klippningar från Kristian II (knappt 2/3) samt dels av Gustav Vasas efterpräglingar av dessa (drygt 1/3) samt ett exemplar av en klipping

NR	TPQ	FYNDORT	SOCKEN	LANDSKAP	ÅR	TOTALT
1	1523	Klinta	Smedby	Öland	1859	2
2	1529	Skara domkyrka	Skara	Västergötland	1831	1420
3	1529	Köpingsberg	Köping	Öland	1868	50 *
4	1530 *	Röshult, Södregård	Odensjö	Småland	0	5
5	1530 *	Lilla Gårdsås	Gunnarskog	Värmland	1883	22
6	1530 *	Reftele Loftegård	Reftele	Småland	1884	4
7	1530 *	Brunnsbo	Skänings-Åsaka	Västergötland	1853 före	10 *
8	1530 *	Ingeby	Arnö	Uppland	1892	8
9	1531	Norrala kyrkogård, gravkor	Norrala	Hälsningland	1790	7
10	1531	Söräng	Mörkö	Södermanland	1960	677
11	1532	Limsta	Kila	Västmanland	1844	8
12	1533	Ryckelsby	Ekeby	Östergötland	1869	162
13	1534	Vilg Storegården	Fotskäl	Västergötland	1949	948
14	1535	Gamlestadsbro, Nya Lödöse	Göteborg	Västergötland	1943	46
15	1537	Herr Gunnarsgården	Sätila	Västergötland	1906	33
16	1541	Skara domkyrka, norra koret	Skara	Västergötland	1845	1238
17	1541	Arnöberg	Arnö	Uppland	1843	4
18	1543 *	Sysslomansgården	Uppsala	Uppland	1775	410
19	1543	Haraldsbo	Norra Unnaryd	Småland	1869	2
20	1544	Källeberg Lillegården	Öxnevalla	Västergötland	1850	ca 5
21	1544	Sjölunda	Bettna	Södermanland	1861	2
22	1544 ?	Kullamossen	Svenstorp	Västergötland	1851f	20
23	1548	Svartsjö	Sånga	Uppland	1912	ca 2
24	1550 c	Hamnen	Göteborg	Västergötland	1934 före	30
25	1553	Södra Berga	Mjölby	Östergötland	1839	14
26	1556	Högby	Stora Mellösa	Närke	1886	10
27	1558	Slöta kyrka	Slöta	Västergötland	1786	17
28	1559	Backagården Karla	Bitterna	Västergötland	1870	3
29	1560	Haghult	Södra Hestra	Småland	1863	8
30	1560	Västhörja, Norregård	Värnamo	Småland	1863	19
31	1560	Gunnorps Västergård	Vikingstad	Östergötland	1899	280

Tab. 2. Myntsatter med slutmynt under perioden 1523-1560. * anger att antalet mynt är uppskattat. Förfaktningar: GAM – Göteborgs Arkeologiska Museum, Göteborg; SHM – Statens Historiska Museum, Stockholm.

i Gustav Vasas eget namn.¹⁷ Sammansättningen är i detta fall starkt påverkad av Kristian II:s invasion 1520, där bl.a. de tyska legoknektarna delvis avlönades med danska klippingar.

Gotländska mynt har ofta varit väl representerade i myntcirkulationen på Öland.

¹⁷ Hemmingsson 1973.

Även under Gustav Vasa märks det genom en liten skatt (nr 1) med två gotländska mynt varav ett från Sören Norrby på 1520-talet och det andra kan vara äldre eller yngre (ca 1530). Den andra öländska skatten är något yngre (nr 3), men bara ett (Gustav Vasa, örtug 1529) av "åtskilliga" mynt i skatten är dokumenterat.

Skatten med 1.420 ex. från Skara domkyrka,

SVENSKA GOTLÄNDSKA DANSKA TYSKA UTLÄNDSSKA LITTERATUR						SAM	INV
-	2	-	-	-	-	SHM	2583
1419	-	1	-	-	Werner 71; Widéen 1934, 73	SHM	597
x	x	-	-	-	-	SHM	3977
5	-	-	-	-	-	Privat	-
22	-	-	-	-	SML 6.Vr.49	SHM	8497
4	-	-	-	-	-	SHM	7416
10	-	-	-	-	Widéen 1934, 93a	Privat	-
8	-	-	-	-	SML 4.60	SHM	9080
7	-	-	-	-	-	SHM	374
676	1	-	-	-	NNÅ 1962, 283-284	SHM	26682
8	-	-	-	-	-	SHM	1117
140	-	-	1	-	SML 1.13	SHM	4097
947	-	-	1	-	NNÅ 1950, 161	SHM	24075
-	-	46	-	-	Widéen 1978	GAM	-
23	-	10	-	-	Widéen 1934, 198	SHM	12737
1230	-	5	1	2	Widéen 1934, 74	SHM	1230
4	-	-	-	-	SML 4.59	SHM	1073
410	-	-	-	-	SML 4.730; Schück V, 537	SHM	-
2	-	-	-	-	-	SHM	4053
ca 5	-	-	-	-	Widéen 1934, 204	SHM	1604
ca 2	-	-	-	-	-	SHM	2879
20	-	-	-	-	Werner 7; Widéen 1934, 48	SHM	1765
2	-	-	-	-	SML 4.654	SHM	14830
-	-	-	x	x	Widéen 252	Privat	-
-	-	-	1	13	SML 1.59	SHM	841
10	-	-	-	-	SML 5.50	SHM	7888
17	-	-	-	-	Lgn 258; Schück VI, 285-286	SHM	-
3	-	-	-	-	Widéen 1934, 69	SHM	4389
8	-	-	-	-	-	SHM	3119
19	-	-	-	-	-	SHM	3178
280	-	-	-	-	SML 1.145	SHM	10989

slutmynt 1529 (nr 16), har en speciell sammansättning. Förutom ett danskt mynt var alla svenska. Endast 66 mynt var präglade under Gustav Vasa, och det dominerande inslaget utgjordes av 820 örtugar från Erik av Pommern 1396-1439 och även de följande kungarnas myntning var väl representerade. 420 ex. inlöstes och resterande 1.000 ex. återsändes till Skara.

Där kunde de av domkyrko-sysslomannen köpas för "10 sk, 8 r. b:co" per styck (10 2/3 skilling banco),¹⁸ vilket ungefär motsvarade 1,5 gånger deras silvervärde. Skatten måste ha tillhört kyrkan/biskopen och utgjorde ett under lång tid hopsamlat kapital av äldre bättre

¹⁸ Skara Tidning no. 51, lördagen 22 dec. 1832.

mynt med högre silverhalt. Det förekom inga krigshandlingar i området vid denna tid, men skatten kan sannolikt kopplas till efterdyningarna av reformationsbeslutet 1527 och ett försök att undanhålla kapital från att konfiskeras av Gustav Vasa. Flera små och dåligt dokumenterade skatter kan sannolikt dateras till ca 1530 (nr 4-8). Endast en skatt är hittad i Norrland (nr 9).¹⁹ En mycket bra dokumenterad skatt kommer från Söräng 50 km söder om Stockholm (nr 10). Av skattens 677 ex. är 192 präglade före Gustav Vasa, med tyngdpunkt decennierna före hans trontillträde. Av hans egna mynt finns 1 ören (52 ex.), örtugar (227 ex.) och $\frac{1}{2}$ örtugar (206 ex.). Den andra stora skatten, Vilg Storegården (nr 12) i Västergötland, slutmynt 1534 med 948 mynt, innehåller inte ett enda danskt mynt trots att $\frac{1}{3}$ av mynten är präglade före Gustav Vasa. Mynten från Gustav Vasa domineras helt av fyrkar (1 öre - 2 ex.; örtug - 71 ex.). En skatt med enbart 46 danska mynt funna i Säveån under muddringsarbeten utanför Nya Lödöse (nr 14)²⁰ speglar utan tvekan spåren av ett danskt fartyg och förändrar inte bilden av myntcirculationen i Västergötland.

Myntskatter 1536-1560

Under den yngre perioden fr.o.m. 1536, efter att marken hade införts, finns 17 skatter (tab. 2, nr 15-31 och fig. 4). Med undantag för en kort period 1542-1543 under Dackefejden²¹ var myntning fr.o.m. 1536 inledningsvis begränsad till högre valörer (2 öre och högre). Myntning av penningvalörer, nästan enbart 4 penningar ($\frac{1}{2}$ örtugar/fyrkar) inleddes först 1546. Den äldsta skatten från denna senare period kommer från Herr Gunnarsgården (nr 15) i Västergötland med totalt 33 mynt och slutmynt 1537. Av de 23 svenska mynten var alla av låga valörer utom en $\frac{1}{2}$ mark 1537. Myntcirculationen i Västergötland hade vid medeltidens slut uppenbarligen dominerats av

¹⁹ Skatten från Norrala kyrkogård, gravkoret, Hälsingland, saknar datering i SML 14.59. Bland Jacob von Engeströms manuskript i Kungliga Biblioteket (C IX.1.16) finns emellertid en kortfattad förteckning över sju mynt från Gustav Vasa i skatten, varav fyra hade återsänts till Ödman (Stockholm, öre 1522 och 1529, örtug 1529, Västerås, örtug 1531) och tre som inlösts av Kungl. Myntkabinettet (Stockholm, örtug [2 ex], halvtug).

²⁰ Widéen 1978, 5, 17.

²¹ Hemmingsson 2004.

danska mynt baserat på skattfynd²² och hopade fynd²³ och det är därför intressant att denna skatt innehöll inte mindre än 10 danska mynt. Skatten hittades bara en halvmil från gränsen till det då danska Halland. Det som är slående är emellertid att samtliga danska mynt var präglade under slutet av medeltiden. Med ett undantag (Skara domkyrka se nedan) finns inte heller i någon av de andra skatterna från Västergötland danska mynt som är yngre än Kristian II 1513-1523. Det bekräftar på nytt att efter att Gustav Vasa hade tagit makten upphörde myntimporten från Danmark och svenska mynt tog snabbt över.

En skatt från Skara domkyrka 1845 (nr 16) innehöll 1.238 mynt²⁴ varav alla utom 8 (5 danska, 2 norska och 1 tysk) var svenska, varav det yngsta var präglat 1541. Sammanlagt 219 ex. var äldre än Gustav Vasa och liknar i det avseendet till en viss del den äldre skatten från Skara domkyrka. Skatten 1845 är sannolikt samtidig med Uppsalaskatten och det kan därför vara intressant att jämföra deras sammansättning (tab. 3) inte minst eftersom allt talar för att båda ägdes av kyrkan. Antalsmässigt är det örtugar och fyrkar som domineras i båda skatterna. I Skaraskatten var de äldsta örtugarna från Erik av Pommern 1389-1439, men de sägs inget om andra mynt än Gustav Vasa vad gäller Uppsalaskatten. För mynten från Gustav Vasa utgjorde de högsta valörerna (daler - $\frac{1}{2}$ mark) en betydligt högre andel i Uppsalaskatten (31%) än i Skaraskatten (5%). Om utländska mynt fanns i Uppsalaskatten är okänt, men osannolikt eftersom utländska mynt under hela medeltiden utgjorde en obetydlig del av myntcirculationen i Mälardalen.

Endast sju av skatterna 1536-1560 innehåller fler än 100 mynt. Fynden pekar på att mynt präglade före Gustav Vasa fanns i omlopp fram till 1530-talet, men därefter förekommer de bara i mycket begränsad omfattning i skattfynden.

Med slutmynt 1541-1560 finns även 10 små skatter som alla bara innehåller markvalörer (ytterligare en innehåller även 2 öre). Det skulle kunna tala för att mynt präglade med låga valörer före 1536 relativt snabbt hade försvunnit ur

²² Gulleberg, Olof Nilsgården, Rackeby sn, Västergötland. SHM 1510. Alla 12 mynt var danska och norska.

²³ Läckö slott, Otterstad sn, Västergötland - Sjölin 2010, 119-121; Nya Lödöse kyrka, Göteborg, Västergötland. SHM dnr 6223/65.

²⁴ Antalet exemplar varierar i de olika förteckningarna som finns.

	Skara 1845	Uppsala 1775
Före Gustav Vasa	219	-
Daler	-	2
Mark	36	33
½ mark	19	93
2 öre	37	15
1 öre	96	52
Örtugar och fyrkar	823	215
Utländska	8	-
Totalt	1238	410

Tab. 3. Myntsammansättningen i skatterna från Skara domkyrka resp. Sysslomansgården i Uppsala. Om det fanns äldre mynt än Gustav Vasa i den senare skatten är inte känt.

cirkulation efter 1536. Det motsägs emellertid av några andra skatter. Skatten från Källeberg Lillegården (nr 22) i Västergötland, slutmynt 1544, bestod av två mynt i markvalörer och några fragment av sannolikt örtugar/fyrkar. I en skatt från Västhorja, Norregård (nr 30) i Småland med slutmynt 1560, fanns 17 mynt i markvalörer samt två örtugar.

Skatten från Slöta kyrka (nr 27) i Västergötland innehöll 17 mynt och slutmynt 1558.²⁵ Baserat på skattens sammanlagda vikt (16 lod = 210 g) var myntens genomsnittsvikter drygt 12 g. Eftersom 1 mark väger ca 11 g bör inget mynt ha varit under markvalör. Elfver har kopplat skatten till Daniel Rantzaus krigståg till Västergötland 1566. Hans armé passerade då nära Slöta.

Skatten från Gunnorps Västergård (nr 31), Östergötland²⁶ med 280 mynt och slutmynt 1560 måste betraktas som en släckskatt eftersom det finns 34 mynt präglade före Gustav Vasa. Det är svårt att tro att så tidiga mynt fortfarande cirkulerade då. Endast 20 mynt (alla 1 mark) är präglade efter 1534. Härefter har man bara sparat mynt av en hög valör med högre silverhalt (1 mark). Fyndplatsen ligger nära härvägen för Daniel Rantzaus styrkor 1567-1568.

Skatten från Södra Berga (nr 25) i Östergötland med enbart 19 utländska guldknynt, slutmynt 1553, har en mycket speciell sammansättning. Det ligger nära till hands att koppla skatten till Nordiska sjuårskriget 1563-1570, då Daniel

Rantzaus invasionsarmé 1567-1568 passerade förbi detta område då hans tåg avslutades med att Linköping brändes.

Även två skatter i västra Småland (nr 29-30) kan sannolikt kopplas till Daniel Rantzaus härjningar.

Krig och skatter

Skatterna från perioden med slutmynt 1536-1560 (fig. 5) har en påtaglig koncentration främst till Västergötland men även till Östergötland. Som framgått har flera skatter en trolig anknytning till krigshandlingar i samband med Nordiska sjuårskriget 1563-1570, när den danske härföraren Daniel Rantzaus invaderade Sverige vid tre tillfällen 1565, 1566, resp. 1567-1568. Den kan kräva en förklaring, eftersom slutmynten ligger inom Gustav Vasas regeringsperiod 1523-1560. Myntningen var mycket blygsam under inledningen av Erik XIV:s regering, men 1562 inleddes en massiv myntning av klippningar med lägre halt. Redan året därefter präglades 16 öre (klipping) och 8 öre (klipping) i sammanlagt fler än 1 miljon exemplar.²⁷ Det fanns därför särskilt en tendens hos allmänheten att behålla de äldre bättre mynten om man hade den möjligheten. Det skulle i så fall förklara att inga mynt från Erik XIV har ingått i skatter som troligen kan kopplas till Nordiska sjuårskriget. Även om klippingarna främst användes för att betala krigsfolket, så måste klippingarna ha cirkulerat i stor omfattning i Sverige och de förekommer också i skatter på 1560-talet. De försvann sen snabbt ur cirkulation under Johan III:s första mycket kraftiga myntsämrings med början 1571.

Inte en enda skatt kan kopplas till Dackefejden 1542-1543 vilket är märkligt trots att det förekom stridigheter i Småland mellan kungens soldater och upprorsmännen. Även internt förekom det plundring i området.

Mynt som status

Under hela medeltiden hade mynten varit små och med enkla motiv som symbol för valören (Jonsson 2006). Markmynten, som infördes 1536, måste redan från början genom sin storlek, tyngd och ett porträtt av kungen ha väckt folks beundran. De visade för första gången hur han såg ut i verkligheten och inte bara en oidentifierbar person med skägg. Allt sammantaget måste ha

²⁵ Elfver 2004.

²⁶ SML 1:145.

²⁷ Tingström 1972, 277.

väckt både fascination och förundran. Ägaren av ett sådant mynt kunde stolt visa upp det för sina grannar. Det kunde säkert ses som ett tecken på rikedom, prestige och status. Att de äldre lägre valörerna snabbt verkar försvinna ur skatterna kan vara en realitet, men det kan också vara ett resultat av att man bara ville gömma undan de högre valörerna.

Precis som under medeltiden saknade de nya markmynten valörbeteckningar. Det var därför initialt nödvändigt att väga dem för att fastställa valören även om man snart genom motivet lärde sig att se skillnaderna.

Sammanfattning

År 1775 började en ny Sysslomansgård att uppföras i Uppsala. Det måste ha varit i samband med det som en myntskatt påträffades. Uppgifterna om skatten är knapphändiga och begränsas till uppgifter om antalet mynt fördelat på sex olika storlekar samt att mynten var från Gustav Vasas tid. Endast «några få» av skattens totalt 410 mynt löstes in av Staten eftersom de var de enda som enligt Berch saknades i samlingarna, där de sedan utan notering lades in i Kungl. Myntkabinetts samlingar. En tolkning av sammansättningen visar att skatten representerade ett stort kapital och ägaren måste därför ha haft en mycket god ekonomi. Därför är det sannolikt att den ska kopplas till sysslomannen, som skötte domkyrkans fastighetsekonomi. Sammansättningen pekar vidare på att den måste ha deponerats efter 1536. Skatten har sannolikt gått förlorad i samband med att Uppsala drabbades av en omfattande brand 1543. Sedan hittades den inte i raslagren efter den gård som då legat där, utan först när en senare gård hade rivits, varefter tomtens bebyggdes på nytt 1775. Då blir såväl ägaren, domkyrkan, som orsaken till skatten, branden 1543, sannolika. Det betyder att tre skatter från Gustav Vasas regering kan kopplas till domkyror (Sysslomansgården och två från Skara domkyrka).

Sala silvergruva gjorde det möjligt för Gustav Vasa att kraftigt utöka myntningen och fynden visar att svenska mynt nu blev i stort sett allenarådande i Sverige efter att utländska mynt dessförinnan utgjort ett stort eller t.o.m. dominerande inslag i de södra delarna av landet. På 1530-talet började höga valörer att präglas. Dalern, som infördes 1534, var ett internationellt handelsmynt, och inom landet fick den mycket lite betydelse. Det är symptomatiskt att skatten från Sysslomansgården är den enda från Gustav Vasa

som innehåller hans dalrar. Fram till 1530-talet var lägre valörer (1 öre - fyrk) de valörer som ingick i skatterna. Marken som infördes 1536 blev från 1540-talet ett viktigt inslag i myntcirkulationen och de äldre lägre valörernas betydelse i myntcirkulationen minskade snabbt.

Skatterna är för få för att ge en heltäckande bild av myntcirkulationens utveckling. Många av skatterna kan kopplas till krigshändelser på 1560-talet och det talar för att den myntförsämring som inleddes 1562 gjorde att markmynten från Gustav Vasa sparades och gömdes undan.

Referenser

- Dahlbäck, G. 1977. *Uppsala domkyrkas godsinnehav med särskild hänsyn till perioden 1344-1527*. Stockholm 1977. Studier till det medeltida Sverige 2.
- DMS 1:2. G. Dahlbäck, O. Ferm och S. Rahmqvist, *Det medeltida Sverige. Uppland. Tiundaland. Ulleråker. Vaksala, Uppsala stad*. Stockholm 1984.
- Elfver, F. 2004. Myntfyndet från Slöta medeltidskyrka i Västergötland. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2004:4, 84-85.
- Engelbertsson, B. 1995. Sala silvergruva under gångna sekler. *Dædalus* 1995, 93-115.
- GAM – Göteborgs Arkeologiska Museum, Göteborg.
- Gerdin, V. 2009. Myntfynd i svenska landsortskyrkor 1521-1611. *Myntstudier* 2009:2, 1-9.
- Hemmingsson, B. 1973. Ett klippingsfynd från Västerås. *Numismatiska Meddelanden* XXXI, 61-74.
- Hemmingsson, B. 2004. Myntningen under Dackefejden 1542-1543. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2004:3, 54-59.
- Jonsson, K. 2006. Valörmotiv på mynt. *Myntstudier* 2006:2, 18-20.
- Klackenberg, H. 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Stockholm 1992.
- Klang, A. 2016. Myntcirkulationen i Sverige 1450-1560. *Myntstudier* 2016:1, 1-43.
- Liljegren, J.G. 1830. *Strödda anteckningar om fynd i svensk jord med en dertill hörande förteckning*. Stockholm 1830.

Lindqvist, G. (red.) 1987. *Daniel Rantzaus dagbok*. Östergötland 1986. Meddelanden från Östergötlands Länsmuseum. Linköping 1987.

NNÅ - *Nordisk Numismatisk Årsskrift*.

Schück, H. 1936. *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess förhistoria och historia*, V. Stockholm 1936.

Sjölin, M. 2010. *Analys och tolkning 1996-2001 av arkeologiskt material från Läckö slott åren 1926-1939. Fornlämning RAÄ 69, Otterstad sn, Lidköpings kommun, Västra Götalands län*. Västergötlands Museum. Rapport 2010:1.

SML 1 - Malmer, B. och Wiséhn, I. *Myntfynd från Östergötland. Sveriges Mynthistoria. Landskapsinventeringen 1*. Stockholm 1982.

SML 4 - Wiséhn, E. *Myntfynd från Uppland. Sveriges Mynthistoria. Landskapsinventeringen 4*. Stockholm 1989.

SML 5 - Golabiewski Lannby, M. *Myntfynd från Närke. Sveriges Mynthistoria. Landskapsinventeringen 5*. Stockholm 1990.

SML 6 - Beckman-Thoor, K. och Wiséhn, E. *Myntfynd från Dalsland och Värmland. Sveriges Mynthistoria. Landskapsinventeringen 6*. Stockholm 1992.

SML 14 - Golabiewski Lannby, M. *Myntfynd från Gästrikland och Hälsingland. Sveriges Mynthistoria. Landskapsinventeringen 14*. Stockholm 2018.

SNT - *Svensk Numismatisk Tidskrift*, Stockholm.

Tingström, B. 1972. *Svensk numismatisk uppslagsbok. Mynt i ord och bild 1521-1972*. Stockholm 1972.

Uppsala. Medeltidsstaden 3. Stockholm 1976.

Werner, H. *Mynt funna i Westergötlands jord*. Lidköping 1879.

Widéen, H. 1934. Myntfynden i Västergötland. En arkeologisk-historisk studie. *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift IV:7-8*.

Widéen, H. 1978. Gamlestaden i Göteborg ger oss många myntfynd. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1978:1, 4-4, 17.

English summary

This hoard, found in the town of Uppsala c. 65 km north of Stockholm, was very poorly documented. The 410 coins were of six different sizes and an analysis suggests that it was deposited after 1542. The location of the hoard shows that it had been the property of the Church and no doubt lost during a fire in 1543.

Before 1523 foreign coins (mainly Danish and Gotlandic) made up a large or dominant part of the coin circulation in southern Sweden. Thanks to the discovery of the silver mine at Sala it was possible for Gustav Vasa to increase the coin production and start to strike a number of larger denominations of which the mark (from 1536) was the most important domestically. An analysis of cumulative finds has previously suggested that foreign coins now disappeared from circulation and this is here confirmed based on an analysis of the hoards deposited 1523-1560.